ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΑΤΙΡΕΣ ΤΟΥ 1830 ΣΤΗΝ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ ΚΑΙ Ο ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΒΕΡΓΩΤΗΣ

1. Κεφαλονιὰ 1830: σάτιρες κατὰ τοῦ ἁρμοστῆ Adam.

Ὅταν τὸν Ἰούλιο τοῦ 1830 ἀνέβηκε στὸ θρόνο τῆς Ἀγγλίας ὁ βασιλιὰς Γουλιέλμος Δ', ὁ τότε ἁρμοστὴς στὰ Ἑπτάνησα Sir Frederick Adam, πρώην στρατηγὸς (1784 - 1853, ἁρμοστεία 1824 - 1832)[1], ζήτησε «ἐμμέσως»[2] ἀπὸ τοὺς πολίτες τοῦ Ἰονίου κράτους νὰ τοῦ ὑποβάλουν «προσφωνήματα» (δηλ. ἀναφορὲς μὲ ὑπογραφές· indirizzi τὰ ἔλεγαν τότε στὰ ἰταλικά), μὲ τὰ ὁποῖα νὰ ἐκφράζουν τὰ συγχαρητήριά τους πρὸς τὸν νέο βασιλιά, τὶς εὐχαριστίες τους γιὰ τὴν καλὴ διοίκηση τοῦ ἁρμοστῆ καὶ τὴν ἐπιθυμία τους νὰ μείνουν πάντα ὑπὸ τὴν Ἀγγλικὴ Προστασία[3]. Καὶ βέβαια ὑποβλήθηκαν πολλὰ τέτοια «προσφωνήματα» ἀπ' ὅλα τὰ νησιά. Στὴν Κεφαλονιὰ ὅμως ἐκδηλώθηκε τολμηρὴ ἀντίσταση, πρώτη φορὰ δημοσία, ποὺ εἶχε σοβαρὲς συνέπειες.

Στὸ νησὶ αὐτὸ πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια εἶχαν ἀρχίσει νὰ βρίσκουν γόνιμο ἔδαφος οἱ φιλελεύθερες ἰδέες καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν ἐθνοτήτων, τὸ πολιτικὸ αἴτημα τῆς ἐποχῆς, ποὺ ἐνέπνευσε τόσα ἐθνικὰ κινήματα, μεταξὺ τῶν ἄλλων τὴν ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ τὸ ἰταλικὸ Risorgimento. Τὶς ἰδέες αὐτὲς τὶς καλλιεργοῦσαν ἕνας κύκλος μορφωμένων ἀνθρώπων γύρω ἀπὸ τὸ Γεράσιμο Ἀνδρέα Λιβαδὰ (1789 - 27 Ἰουν. 1876)[4], τὸν πρῶτο ἐμπνευστὴ τῆς ἰδέας τοῦ ριζοσπαστισμοῦ στὴν Κεφαλονιά, ποὺ εἶχε κάμει νομικὲς σπουδὲς στὴν Ἰταλία καὶ τώρα δημοσίευε ἄρθρα κατὰ τῆς Προστασίας στὶς ἑλληνικὲς καὶ τὶς ξένες

1. Βλ. γι' αὐτὸν Luigi C. Ippaviz, *Corcira antica e moderna*, Venezia, Tipografia Greca La Fenice, 1901, σ. 145-157. Ἠλία Α. Τσιτσέλη, *Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα*, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1960, σ. 570 - 573.

2. Βλ. Ἠλία Α. Τσιτσέλη, ὅ. π., τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 907.

3. Βλ. Π. Χιώτη, *Ἱστορία τοῦ Ἰονίου Κράτους*, τόμ. Β', ἐν Ζακύνθῳ 1877, σ. 27. Ἠλία Α. Τσιτσέλη, ὅ. π., τόμ. Α', 1904, σ. 239 σημ. 1, 907.

4. Βλ. Παύλου Γρατσιάτου, *Βιογραφία Γερασίμου Λειβαδᾶ*. Ἐν Κεφαλληνίᾳ, τυπογραφεῖον «Ἡ Ἠχώ», 1877, σ. 6 - 8. Ἠλία Α. Τσιτσέλη, Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα, τόμ. Α', 1904, σ. 295.

ἐφημερίδες (γιατὶ στὰ 'Επτάνησα ἀπαγορευόταν ἡ ἐλευθεροτυπία καὶ δὲν ἔβγαιναν ἐφημερίδες). 'Εξάλλου τώρα (1830) τὸ ἐθνικὸ φρόνημα τῶν νησιῶν εἶχε πολὺ ἀναπτερωθῆ καὶ ἀπὸ τὴν εὐοίωνη ἐξέλιξη τῶν ἑλληνικῶν πολιτικῶν γεγονότων: ἡ ἀναμενόμενη ἀνεξαρτησία τῆς 'Ελλάδας ὕστερ' ἀπὸ τὴν πολυαίμακτη ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἦταν φυσικὸ νὰ ἐνθουσιάζῃ τὸ λαὸ τῆς 'Επτανήσου, ποὺ ζοῦσε κάτω ἀπὸ τὴν αὐθαιρεσία τῆς 'Αγγλικῆς Προστασίας.

"Ετσι λοιπὸν τὸν καιρὸ ποὺ ὁ Sir Adam δεχόταν τὰ ὑποχρεωτικὰ «προσφωνήματα» εὐχαριστίας τῶν ὑπαλλήλων του, τολμηροὶ πατριῶτες τοιχοκολλοῦσαν στὸ 'Αργοστόλι χειρόγραφες σάτιρες κατὰ τῆς Προστασίας, τοῦ ἁρμοστῆ καὶ τῶν ὀργάνων του, ποὺ εἶχαν σκοπὸ ν' ἀποτρέψουν τοὺς πολίτες ἀπὸ τὴν ὑπογραφὴ τῶν «προσφωνημάτων» αὐτῶν. «Κατὰ τοὺς μῆνας Αὔγουστον, Σεπτέμβριον καὶ 'Οκτώβριον τοῦ ἔτους τούτου [1830] ἐν ὥρᾳ νυκτὸς ἐτοιχοκολλοῦντο καθ' ἁπάσας τὰς ἀγυιὰς τῆς πόλεως 'Αργοστολίου [...] λιβελλογραφικὰ καὶ ἐπαναστατικὰ ἔγγραφα κατὰ τοῦ 'Αρμοστοῦ "Αδαμ καὶ τῆς Κυβερνήσεώς του», γράφει τὸ 1876 ὁ βιογράφος τοῦ Γεράσιμου Λιβαδᾶ καθηγητὴς καὶ παλαιὸς ριζοσπάστης Θεόδωρος Καροῦσος (1808 - 3 Νοεμβρ. 1876)[5].

Πολὺ ζωηρὰ μᾶς περιγράφει τὰ γεγονότα τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ὁ ζηλωτὴς τῆς 'Ορθοδοξίας, κατόπιν ἱερέας, Εὐσέβιος Πανᾶς (1798 - 1868), ποὺ τότε ἦταν δάσκαλος καὶ ἱεροκήρυκας στὴν Κεφαλονιὰ μὲ τὸ ὄνομα Εὐάγγελος καὶ τοῦ ἀπαγορεύτηκε νὰ διδάσκῃ καὶ νὰ κηρύττῃ μετὰ τὶς σάτιρες ἐκεῖνες. Τὸ βιβλίο του ἐκδόθηκε ἀνώνυμα στὸ Παρίσι[6] τὸ 1839 μὲ τίτλο «Lettera d'un anonimo Settinsulare, scritta ed inviata all'onorevolissimo Lord Nugent, alto commissionario di Sua Maestà Britannica nelle Isole Jonie, nel mese di maggio 1833». 'Η καθεαυτὸ «'Επιστολὴ» τοῦ 1833 συνοδεύεται ἀπὸ μακρὲς

5. Βλ. Παύλου Γρατσιάτου, ὅ. π., σ. 9 - 10. 'Ο ἀναγνώστης πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπόψη του ὅτι τὸ πρῶτο μέρος τῆς βιογραφίας αὐτῆς τοῦ Γερ. Λιβαδᾶ (ὡς τὴν ἁρμοστεία τοῦ Λόρδου Nugent, διαδόχου τοῦ Adam) ἔχει γραφτῆ ἀπὸ τὸ Θεόδωρο Καροῦσο· ὁ ὁποῖος ὅμως τὴν ἄφησε ἀτέλειωτη, γιατὶ στὸ μεταξὺ ἀρρώστησε καὶ πέθανε· τὸ ἔργο τὸ συνέχισε ὁ Παῦλος Γρατσιάτος (βλ. αὐτόθι, σ. ζ'-η' καὶ 6).

6. Κατὰ μία πληροφορία τοῦ Σπυρίδωνος Γ. Μαλάκη, *'Απομνημονεύματα ἐπὶ τῆς συγχρόνου ἱστορίας* κτλ., ἐν 'Αθήναις 1895, σ. 96 σημ. (ποὺ τὴν παραδέχονται καὶ οἱ E. Legrand - H. Pernot, *Bibliographie Ionienne*, τόμ. I, Παρίσι 1910, ἀριθ. 1312), τυπώθηκε στὶς Βρυξέλλες· ἀμφιβάλλω ἂν αὐτὸ εἶναι σωστό. Πάντως εἶναι πολὺ σπάνιο βιβλίο. (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη: H.G. 111. 3, P. 18).

«σημειώσεις», πού συχνά δίνουν χρήσιμες πληροφορίες γιά πρόσωπα καί πράγματα τῆς 'Αγγλοκρατίας στά 'Επτάνησα ὡς τό 1832[7]. 'Εκεῖ λοιπόν, στή σημείωση 7, γράφει ὁ Πανᾶς ὅτι οἱ σάτιρες ἐκεῖνες τῆς Κεφαλονιᾶς στρεφόντουσαν κατά τοῦ μητροπολίτη, τοῦ ἐπάρχου, τῶν νομοθετῶν (δηλ. τῶν διορισμένων «βουλευτῶν» τῆς 'Ιονίου Βουλῆς) καί τῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων, πού ἐπίεζαν τό λαό μέ παρακλήσεις, προτροπές, ἀπειλές καί κάθε ἄλλο τρόπο, γιά νά τοῦ ἀποσπάσουν τίς ὑπογραφές· τούς θεωροῦσαν ὅλους αὐτούς προδότες τῆς πατρίδας καί τῆς θρησκείας, πού ἐκτός ἀπό τή δική τους προδοσία ὑποχρέωναν καί τούς συμπολίτες τους νά κάμουν τό ἴδιο. 'Ιδού ἐπί λέξει τό κείμενο τοῦ Εὐσέβιου Πανᾶ :

«*Nel 1830* [*Lord Adam*] *volle ottenere una sottoscrizione generale da tutte le classi de'cittadini Jonj, colla quale affermino che sono contenti del governo de'signori Governatori Inglesi, e che desiderano ch'essi rimangano per sempre in queste regioni.* [...] *Il signor Reggente, P. Caridi*[8], *i signori Legislatori, tutt'i principali funzionarj corrono dappertutto nelle case, nelle strade, ne'casini, e perfino*

7. Γιά τίς σημειώσεις αὐτές διαβάζουμε στή σελίδα τοῦ τίτλου ὅτι γράφτηκαν τό 1837· πρῶτα συντάχθηκαν ἀπό μιά ὁμάδα 'Επτανησίων καί κατόπιν ἀναπτύχθηκαν ἀπό τό συγγραφέα τῆς «'Επιστολῆς»: «Nel 1837 si fecero le annotazioni di questa lettera; compilate da una società di Jonj ed estese dall'autore della lettera». «Τά ἐν τῇ πρός τόν ἁρμοστήν Nugent ἀνωνύμῳ ἐπιστολῇ του σχόλια, ἐγράφησαν παρ' ἄλλων ὁμοδοξούντων τῷ *Πανᾷ* καί τούτου συνεργατῶν», γράφει ὁ 'Ηλίας Α. Τσιτσέλης, ὅ. π., τόμ. Α', 1904, σ. 907. 'Ο Εὐσέβιος Πανᾶς ἦταν ζηλωτής τῆς 'Ορθοδοξίας, φιλύποπτος καί φανατικός, ὅπως καί ὁ Κοσμᾶς Φλαμιάτος. Γι' αὐτό καί ἡ *Lettera d'un anonimo Settinsulare* διαπνέεται ἀπό θρησκευτική φιλυποψία καί μισαλλοδοξία κατά τῶν «Λουθηροκαλβινιστῶν», προπάντων στίς μακρές «σημειώσεις» της: παντοῦ ὁ συγγραφέας διαβλέπει μεγάλους κινδύνους γιά τήν 'Ορθοδοξία καί τό ἐθνικό φρόνημα τῶν 'Επτανησίων. 'Από αὐτήν τήν ἄποψη «τό ἔργον δέν κρίνεται πολλοῦ λόγου ἄξιον» ('Ηλίας Τσιτσέλης, ὅ.π., τόμ. Α', σ. 504· πολύ αὐστηρότερα τό κρίνει ὁ Σπυρ. Γ. Μαλάκης, ὅ.π., σ. 96). 'Αλλά, καθώς λέει καί ὁ Τσιτσέλης στό ἴδιο μέρος, «τό σύγγραμμα εἶνε συμβολή εἰς τήν ἱστορίαν τῆς ἀγγλικῆς ἐν 'Επτανήσῳ προστασίας μέχρι τοῦ Nugent» (δηλ. ἀπό τό 1815 ὡς τό 1832), γιατί στίς «σημειώσεις» του αὐτές «πολλά τά σύγχρονα τότε γεγονότα ἀναφέρονται καί περί προσώπων πολιτικῶν γίνεται λόγος καί διαχέεται ἱκανόν φῶς πρός ἐκτίμησιν τῶν χρόνων ἐκείνων». Εἰδικότερα γιά τίς σάτιρες ἐναντίον τοῦ Adam τό 1830 στήν Κεφαλονιά εἶναι πολύ διαφωτιστικό (στή «σημείωση» 7, σ. 45 - 60).

8. 'Ο Πανταζῆς Καρύδης ἦταν ὁ πρῶτος ἔπαρχος (reggente) τῆς Κεφα-

nelle boteghe degli artisti, pregando, sollecitando, minacciando, e facendo di tutto per carpire queste firme, e contentare il satrapo di Corfù[9], *che con grande insistenza le richiedeva. Con quanta maggior premura il Governo le rintracciava, con altrettanta maggior costanza il popolo Cefaleno le rinnegò; e siccome la viltà e la venalità de'signori Legislatori e degli altri funzionarj principali pubblici di Cefalonia non ebbe limite, ma giunse sino alla violenza, fu costretto il popolo Cefaleno di ricorrere a satire per difendere i suoi diritti e la sua personale libertà, non volendo per prudenza servirsi d'altre armi. La città d'Argostoli, ogni mattina per molti giorni consecutivi, si trovava piena di satire anonime, ma di satire che descrivevano candidamente e liberamente la verità. Queste satire erano dirette contro il Vescovo*[10], *il Reggente, i Legislatori, e gli altri principali funzionarj, i quali violentavano il popolo per carpirgli suo malgrado le firme, trattandoli meritamente come traditori della patria e della religione, come vili mercenarj e degni satelliti di tal Governatore, che dopo aver tradito i loro sacri diritti e la confidenza pubblica, non si vergognavano obbligare anche i loro concittadini di farsi simili a loro. Tale era lo spirito di queste satire*»[11].

Οἱ ἀνώνυμες ἐκεῖνες σάτιρες, ἄλλες στὰ ἑλληνικὰ καὶ ἄλλες στὰ ἰταλικά, προκάλεσαν τὸ μένος τοῦ ἁρμοστῆ. Πῆγε ἀμέσως στὴν Κεφαλονιὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του ὡς ἀρχηγοῦ τῆς Ὑψηλῆς Ἀστυνομίας ἔκαμε ὁ ἴδιος τὶς ἀνακρίσεις. Μέσα σὲ ἀτμόσφαιρα τρομοκρατίας ἔγιναν περὶ τὶς ἑκατὸ συλλήψεις. Ἀπὸ τοὺς ὕποπτους αὐτοὺς δώδεκα τέθηκαν ὑπὸ ἀστυνομικὴ ἐπιτήρηση καὶ δύο φυλακίστηκαν ὡς αὐτουργοί: ὁ Γεράσιμος Α. Λιβαδᾶς, ποὺ ἦταν ἤδη στόχος τῆς Προστασίας γιὰ τὴν ὅλη του δράση στὸ νησί, καὶ ὁ συνεργάτης του δικηγόρος Κοσμέτος Π. Βαλσαμάκης, ἐπονομαζόμενος Ἁρματωμένος[12]. Γρήγορα καταστρώθηκε σχέδιο γιὰ τὴν ἐξουδετέρωση τοῦ Λιβαδᾶ. Ὁ Σπυρίδων

λονιᾶς, 1818 - 1832. Βλ. Σπυρ. Γ. Μαλάκη, ὅ.π., σ. 212, καὶ Ἠλία Τσιτσέλη, ὅ.π., τόμ. Α', σ. 200, 239 σημ. 1, 620, καὶ τόμ. Β', σ. 588. Τοποτηρητὴς (residente), δηλ. ἀντιπρόσωπος τοῦ ἁρμοστῆ, στὴν Κεφαλονιὰ ἦταν τότε ὁ στρατηγὸς Κάρολος Ἰάκωβος Napier (1825 - 1830).

9. Ἐννοεῖ τὸν Adam.

10. Μητροπολίτης ἦταν τότε ὁ Παρθένιος Μακρὴς (βλ. παρακάτω).

11. Βλ. [Εὐσέβιου Πανᾶ], *Lettera d'un anonimo Settinsulare* κτλ., Παρίσι 1839, σ. 46 - 47.

12. Βλ. [Εὐσέβιου Πανᾶ], *Lettera d'un anonimo* κτλ., σ. 47-53. Π. Χιώτη, ὅ. π., σ. 26 - 30. Σπυρ. Γ. Μαλάκη, ὅ. π., σ. 102, 103, 111, 172.

'Ιωάννη Μομφερράτος, κοινῶς Στρίγγλας (συγγενὴς τοῦ κατόπιν ἡγέτη τῶν ριζοσπαστῶν 'Ιωσὴφ Ν. Μομφερράτου, ὁ ὁποῖος ὅμως «τὸν ἀπεστρέφετο ὡς οἰκογενειακὸν ἀποφώλιον τέρας!»[13]), ὄργανο τῆς Προστασίας ἀργυρώνητο, καθὼς ἀποδείχτηκε κατόπιν, κατάγγειλε στὶς ἀνακριτικὲς ἀρχὲς «ὅτι αἱ σάτυραι ἅπασαι ἐδόθησαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Λιβαδᾶ καὶ Βαλσαμάκη πρὸς ἀντιγραφήν»[14]. Αὐτὸ ἦταν καθαρὴ ψευδομαρτυρία, γιατὶ τὶς σάτιρες τὶς εἶχαν γράψει ἄλλοι καὶ κυρίως ὁ Παναγὴς 'Ανδρέα Κεφαλᾶς ἀπὸ τὸ Λιξούρι, καθηγητὴς τῶν ἰταλικῶν καὶ λατινικῶν, ἐπονομαζόμενος Ταμπακόνας[15]. 'Η ἐπιτήρηση τῶν δώδεκα ἄλλων προσώπων κράτησε περίπου ἕνα χρόνο καὶ κατόπιν ἀτόνισε, ἀλλὰ ὁ Λιβαδᾶς καὶ ὁ Βαλσαμάκης ἔμειναν φυλακισμένοι ἐννέα μῆνες στὸ παλαιὸ φρούριο τῆς Κέρκυρας, ἐνῶ οἱ ἀνακρίσεις συνεχίζονταν, καὶ τέλος παραπέμφθηκαν σὲ δίκη γιὰ ἐσχάτη προδοσία (προσβολὴ τοῦ βασιλιᾶ καὶ ἔγκλημα κατὰ τοῦ κράτους = rei di lesa Maestà e di delitto di Stato), ἀδίκημα ποὺ μποροῦσε νὰ ἔχῃ ὡς συνέπεια τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου[16].

'Αλλὰ τὸ πράγμα εἶχε μιὰ ἀπροσδόκητη ἐξέλιξη. Ὅταν ἄρχισε ἡ

13. Βλ. Σπυρίδωνος Γ. Μαλάκη, ὅ. π., σ. 104.

14. Βλ. Π. Χιώτη, ὅ. π., σ. 30. Παύλου Γρατσιάτου [καὶ Θ. Καρούσου], *Βιογραφία Γερασίμου Λειβαδᾶ*, ἐν Κεφαλληνίᾳ 1877, σ. 10. Σπυρ. Γ. Μαλάκη, ὅ. π., σ. 103.

15. Βλ. Π. Χιώτη, ὅ. π., σ. 27, 31. 'Ηλία Τσιτσέλη, ὅ. π., τόμ. Α', 1904, σ. 238-239. 'Εδῶ πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸ 1830 ὁ Παναγὴς Α. Κεφαλᾶς εἶχε γράψει στὰ λατινικά! στιχουργήματα ἐπαινετικὰ γιὰ τὸν Adam, ποὺ ἔμειναν ἀνέκδοτα. Δύο τέτοια στιχουργήματά του ἐδημοσίευσε ὁ 'Ηλίας Τσιτσέλης, *'Ανέκδοτα ποιήματα εἰς F. Adam ἁρμοστὴν καὶ K. Debosset*, περ. «Αἱ Μοῦσαι» Ζακύνθου, ἔτος ΙΒ' (1903-1904), ἀριθ. 276, 15 Σεπτεμ. 1904, σ. 1-2. Προλογίζοντάς τα ὁ Τσιτσέλης γράφει τὰ ἑξῆς: «'Εκ συλλογῆς ἀνεκδότων στιχουργημάτων τοῦ ἰταλιστοῦ, λατινιστοῦ καὶ σατυρικοῦ κυρίως ποιητοῦ Παναγῆ 'Ανδρ. Κεφαλᾶ ἐκ Ληξουρίου, ἑνὸς ἐκ τῶν γραψάντων τὰς σατύρας τοῦ 1830 τὰς καθαπτομένας ὡς γνωστὸν καὶ τῆς διοικήσεως τοῦ 'Αδαμ, δημοσιεύομεν τὰς ἐξῆς ᾠδάς, ἃς βεβαίως ὁ Κεφαλᾶς ἐποίησε πρὸ τοῦ 1830, ὅτε λόγοι ἄλλοι ἐνέπνευσαν αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ καθ' οὗ μετέπειτα ἔγραψεν ἁρμοστοῦ».

16. Βλ. [Εὐσέβιου Πανᾶ], *Lettera d'un anonimo* κτλ., σ. 48, 55. Παύλου Γρατσιάτου [καὶ Θ. Καρούσου], ὅ. π., σ. 11. Π. Χιώτη, ὅ. π., σ. 30: «Κατηγοροῦντο ὁ μὲν [Γεράσιμος Λιβαδᾶς] ὅτι ἐξέσχισε τὴν ἀναφορὰν τῶν εὐχαριστηρίων πρὸς τὴν Προστασίαν καὶ τὸν 'Αρμοστήν, ὁ δὲ [Κωσταντίνος Βαλσαμάκης] ὅτι ἐμπόδιζε τοὺς χωρικοὺς τῆς Λιβαθοῦς νὰ ὑπογράφωσιν ἄλλην κυκλοφοροῦσαν ἐν τῇ περιχώρῳ ἐκείνῃ». Καὶ παρακάτω στὴν ἴδια σελίδα: «Ἤλεγε δὲ τὸ κατηγορητήριον [τοῦ γενικοῦ εἰσαγγελέα], ὅτι μὲ ἐκφράσεις στασιαστικὰς καὶ αὐθάδεις ἀπεπειράθησαν νὰ ἐξυβρίσωσι τὴν Βρετ-

δίκη στὸ 'Ανώτατο Συμβούλιο Δικαιοσύνης (Supremo Consiglio di Giustizia) στὴν Κέρκυρα, 'Απρίλιος; - Μάιος 1831, καὶ ὅλοι περίμεναν καταδικαστικὴ ἀπόφαση, ὁ σατιρογράφος Παναγής Κεφαλᾶς, προφανῶς βασανιζόμενος ἀπὸ τύψεις ὅτι θὰ καταδικαζόντουσαν ἀθῶοι ἄνθρωποι, ἔστειλε στὸ δικαστήριο ἰδιόχειρη ἀνώνυμη ἐπιστολὴ ἀπὸ τὴν Κεφαλονιά, μὲ τὴν ὁποία ἀποκάλυπτε ὅτι τὶς χειρόγραφες ἐκεῖνες σάτιρες τὶς εἶχε γράψει αὐτὸς καὶ ὄχι οἱ κατηγορούμενοι, πράγμα ποὺ μποροῦσε νὰ γίνῃ ἀμέσως φανερὸ ἀπὸ τὸν γραφικό του χαρακτήρα. Καὶ γιὰ νὰ πεισθῇ τὸ δικαστήριο ὅτι αὐτὸ δὲν ἦταν σκηνοθεσία ὀργανωμένη στὴν Κέρκυρα, ἀλλὰ ὅτι πραγματικὰ ἡ ἐπιστολὴ εἶχε σταλῇ ἀπὸ τὴν Κεφαλονιά, ἔγραψε μερικὰ γεγονότα ποὺ ἔγιναν στὸ νησὶ ἐκεῖνο τὴν ἡμέρα ποὺ ἔστειλε τὴν ἐπιστολή[17]. Μετὰ τὴ συνταρακτικὴ αὐτὴ ἀποκάλυψη ὁ ἀργυρώνητος ψευδομάρτυρας τοῦ Adam δὲν ἐμπόρεσε νὰ στηρίξῃ τὴν κατηγορία του καὶ τὸ 'Ανώτατο Συμβούλιο Δικαιοσύνης (ποὺ ἡ σύνθεσή του ἦταν: δύο ἕλληνες καὶ δύο ἄγγλοι) ἀθώωσε τὸ Λιβαδὰ καὶ τὸ Βαλσαμάκη, ἐνῶ ὁ Σπυρίδων Ι. Μομφερράτος καταδικάστηκε κατόπιν ἀπὸ τὸ πλημμελειοδικεῖο σὲ δυὸ χρόνια φυλάκιση γιὰ συκοφαντία[18].

'Επειδὴ τότε δὲν ἔβγαιναν ἐφημερίδες στὰ 'Επτάνησα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπίσημη «Gazzetta degli Stati Uniti delle Isole Jonie», ποὺ δὲ γράφει τίποτε σχετικό, μόνη σύγχρονη πηγὴ γιὰ νὰ πληροφορηθοῦμε τὰ γεγονότα, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴ δίκη, εἶναι οἱ ἀποφάσεις τοῦ 'Ανωτάτου Συμβουλίου, ποὺ γραφόντουσαν ἰταλικὰ καὶ δημοσιεύονταν κάθε χρόνο μὲ τίτλο «Giurisprudenza del Supremo Consiglio in materia penale (καὶ σὲ ξεχωριστὸ τόμο: in materia civile e commerciale). Anno . . . Corfù, nella Tipografia del Governo»[19]. 'Αλλὰ τὸν τόμο τοῦ 1831, ὅπου πρέπει νὰ ὑπάρχῃ τὸ κατηγορητήριο καὶ ἡ ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου τῆς 31 Μαΐου 1831[20], δὲν μπό-

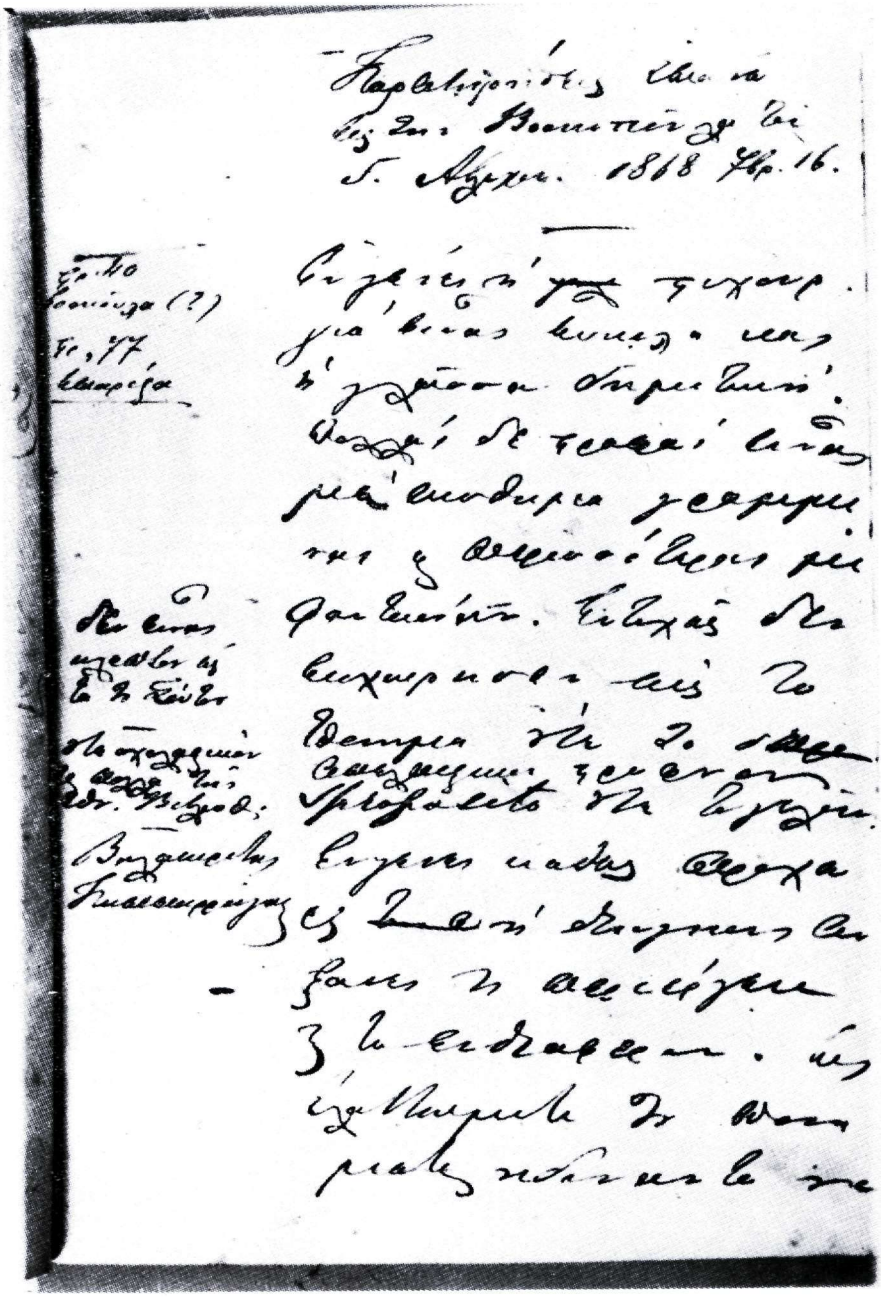
τανικὴν Προστασίαν, καὶ νὰ ἐξεγείρωσι μῖσος καὶ ἀποστροφὴν κατὰ τῆς 'Ιονίου Κυβερνήσεως καὶ τῶν ὑπαλλήλων. Διὸ κατηγορεῖ αὐτοὺς ὁ γενικὸς εἰσαγγελεὺς ἐπὶ ἐγκλήματι ἐσχάτης προδοσίας κατὰ τοῦ 'Ιονίου Κράτους».

17. Βλ. Π. Χιώτη, ὅ. π., σ. 31.

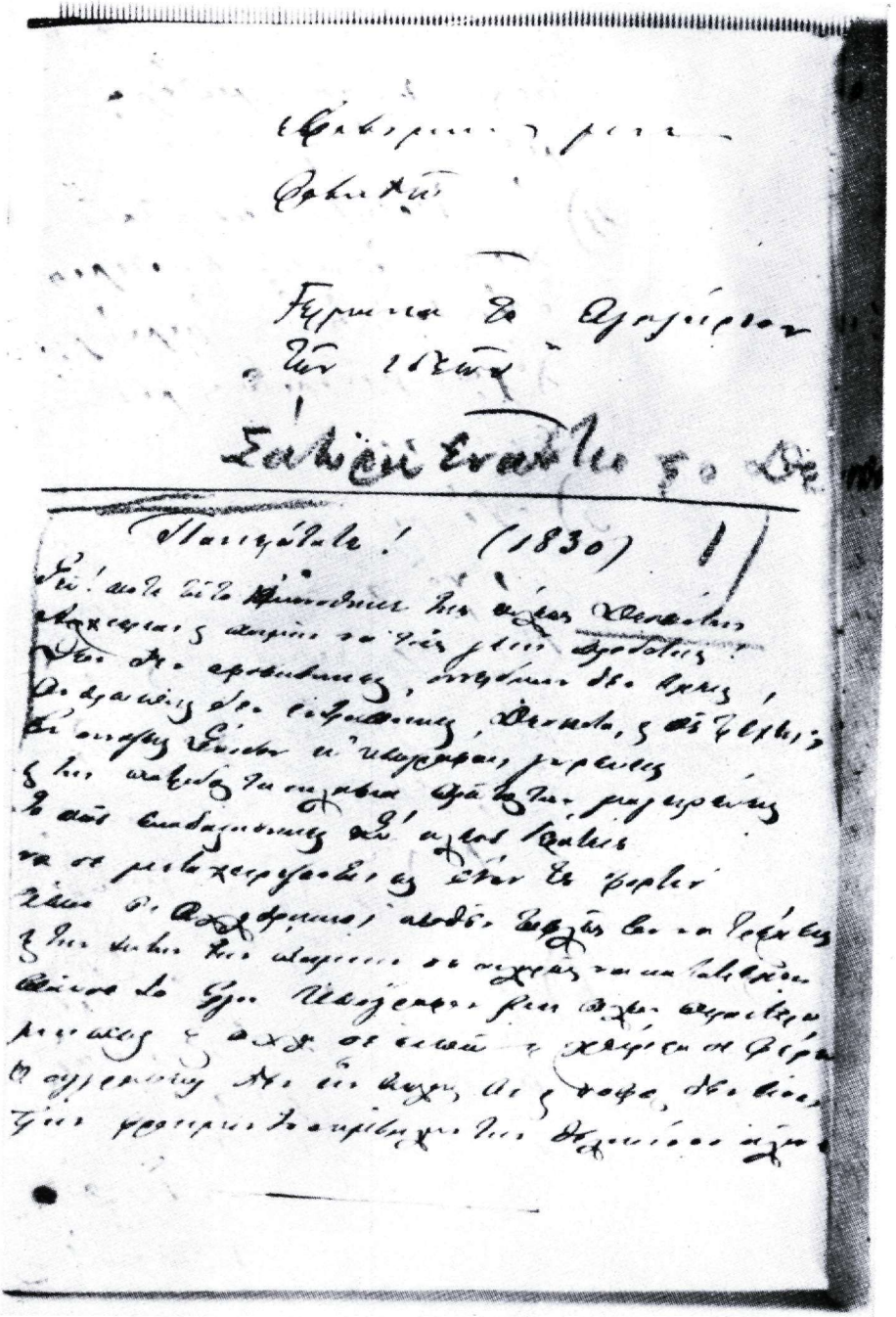
18. Βλ. [Εὐσέβιου Πανᾶ], *Lettera d'un anonimo* κτλ., σ. 55-56. Παύλου Γρατσιάτου [καὶ Θ. Καρούσου], ὅ. π., σ. 11. Π. Χιώτη, ὅ. π., σ. 31.

19. Γιὰ τὴν «Giurisprudenza del Supremo Consiglio» βλ. πρόσφατα Δ. Σ. Λουκάτου, *Δύο νεανικὲς παρουσίες τοῦ Λασκαράτου σὲ δικαστήρια τῆς Κεφαλονιᾶς (1843 καὶ 1847)*, περ. «'Ο 'Ερανιστής», ἔτος Η', τόμος Δ. Σ. Γκίνη (1970), σ. 206 - 207.

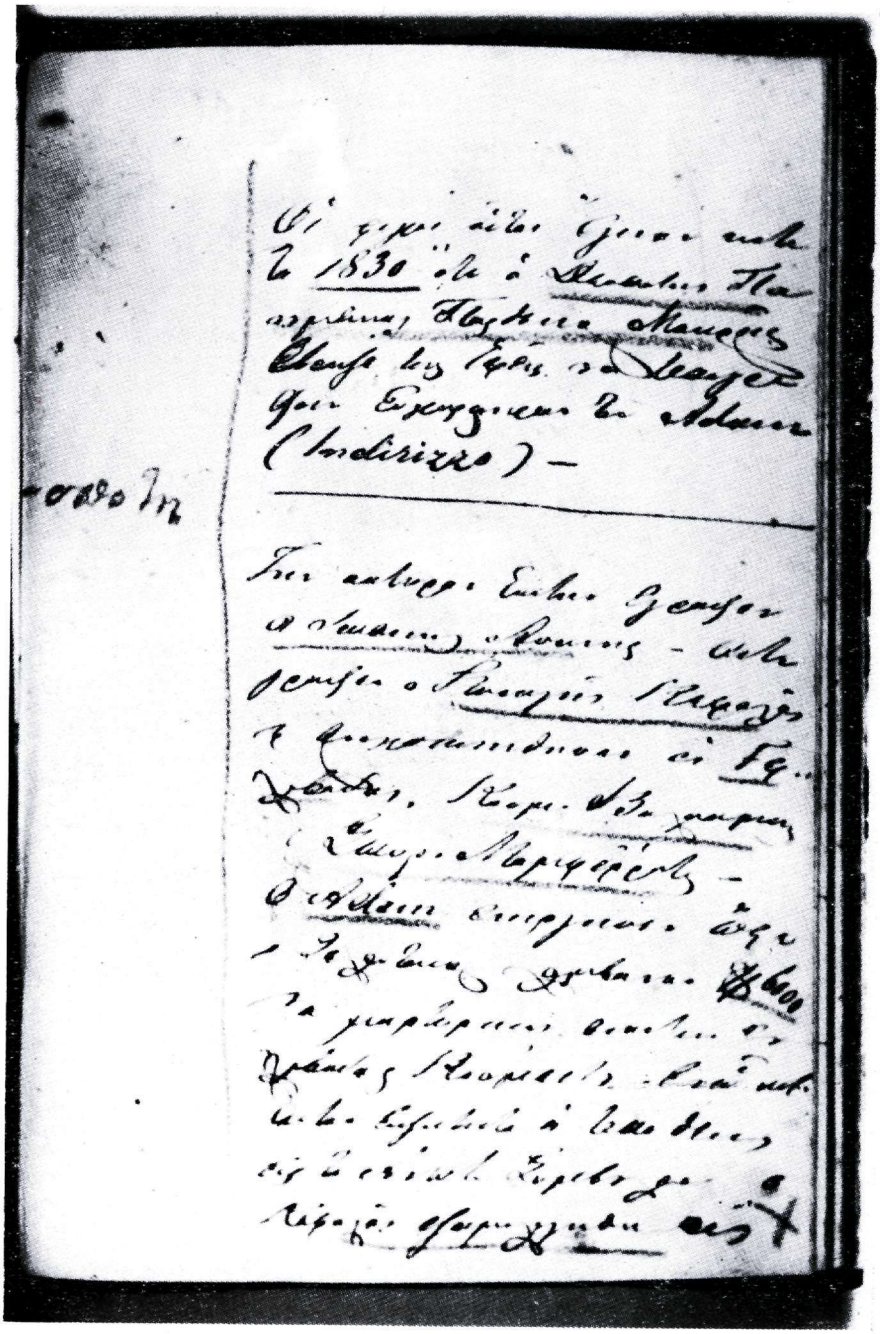
20. Στὴ *Βιογραφία Γερασίμου Λειβαδᾶ*, ὅ. π., σ. 11, ἀναγράφεται ὅτι «ἐπισυνάπτονται» τὰ δυὸ αὐτὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα

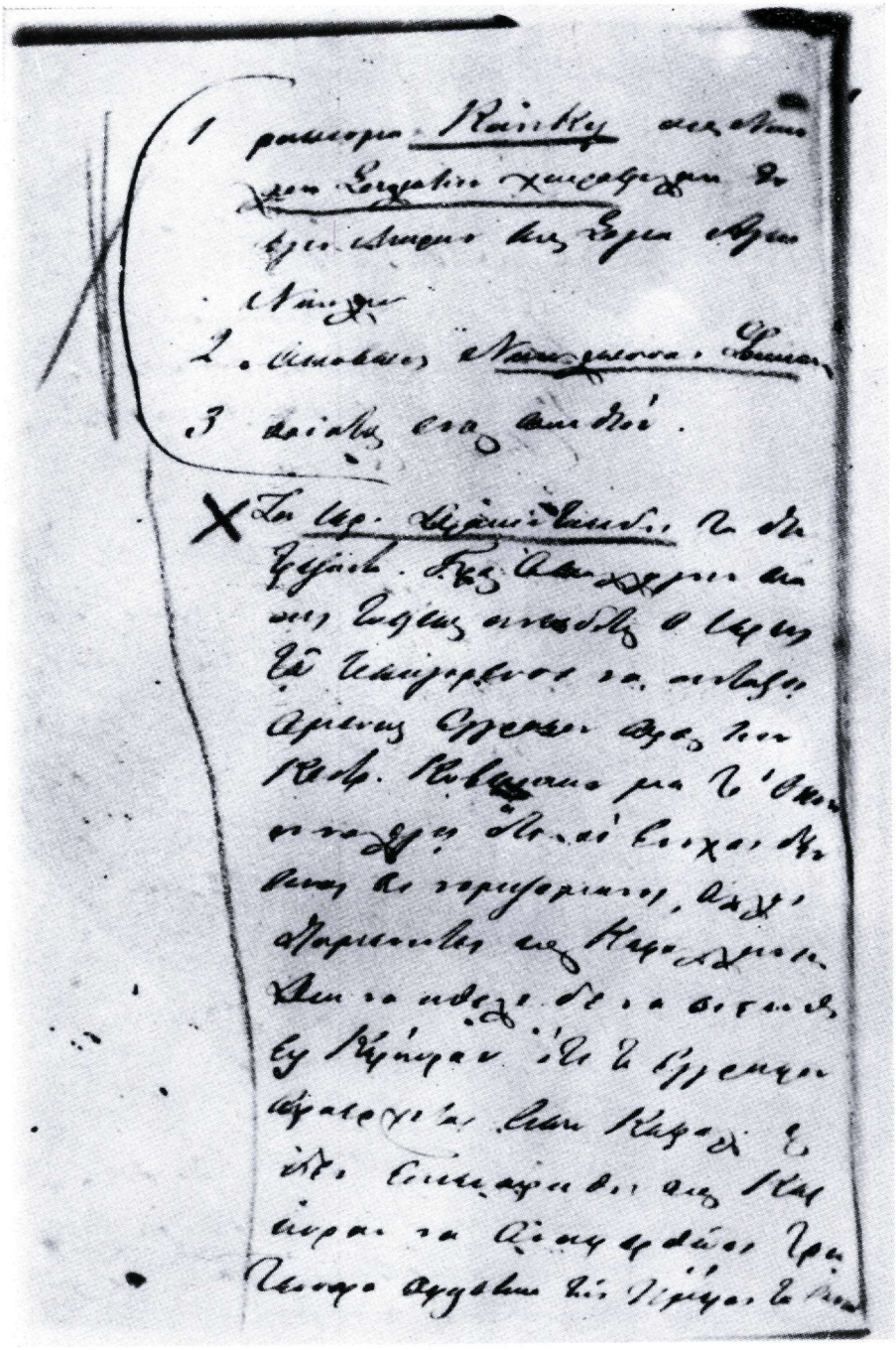
1. Ἀπὸ τὸ σημειωματάριο τοῦ Παναγιώτη Βεργωτῆ τῶν ἐτῶν 1868-1870· φωτογραφία τῆς πρώτης σελίδας.

2. Τὸ σημείωμα τοῦ Παναγιώτη Βεργωτῆ (1870) γιὰ τὴν ἄγνωστη σάτιρα τοῦ 1830, φ.αν

3. Τὸ ἴδιο σημείωμα τοῦ Παναγιώτη Βεργωτῆ, φ. βr

4. Τὸ ἴδιο σημείωμα τοῦ Παναγιώτη Βεργωτῆ, φ. βv

ρεσα νὰ τὸν βρῶ πουθενά[21]. Ἔτσι τὰ γεγονότα τὰ μαθαίνουμε κυρίως ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Εὐσέβιου Πανᾶ ποὺ εἴδαμε προηγουμένως καὶ συμπληρωματικὰ ἀπὸ τοὺς ἱστοριογράφους τῆς Ἑπτανήσου· οἱ ὁποῖοι ὅμως ἔγραψαν πολὺ ἀργότερα καὶ τὰ διηγοῦνται μὲ παραλλαγές.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Εὐσέβιος Πανᾶς (1839), ἐκτενὴς κατὰ τὰ ἄλλα γιὰ τὰ «προσφωνήματα», τὶς σάτιρες καὶ τὴν ἐπέμβαση τοῦ Adam, δὲν ἀναφέρει οὔτε τὸν Παναγὴ Α. Κεφαλὰ οὔτε τὸ Σπυρίδωνα Ἰω. Μομφερράτο· μᾶς πληροφορεῖ μόνο ὅτι τὸ δικαστήριο ἀθώωσε τοὺς δύο κατηγορουμένους[22]. Ἀντιθέτως ὁ βιογράφος τοῦ Γεράσιμου Λιβαδᾶ Θεόδωρος Καροῦσος (1876), ποὺ τὸ 1830 ἦταν 22 χρονῶν, ἀναφέρεται κυρίως στὴ σύλληψη καὶ τὴ δίκη τοῦ Λιβαδᾶ· ἐπίσης κάνει λόγο γιὰ τὸν ἀργυρώνητο ψευδομάρτυρα, ἀλλὰ δὲν τὸν κατονομάζει: «Εὑρέθη δὲ δυστυχῶς ἄνθρωπος ἐξώλης καὶ προώλης», γράφει, «ὅστις ἀναιδῶς καὶ ἀσυστόλως κατ' εἰσήγησιν τῶν πατρώνων του κατέθεσεν ἐνώπιον τοῦ Γενικοῦ Εἰσαγγελέως, ὅτι τὰς σατύρας ἐκείνας καὶ τὰς δημεγερτικὰς προκηρύξεις ἔγραψεν αὐτὸς καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ Λειβαδᾶ. Κατὰ συνέπειαν τῆς καταθέσεως ταύτης τοῦ ἀργυρωνήτου ψευδομάρτυρος, ὁ Ἁρμοστὴς Ἄδαμ μένεα πνέων θέτει πάραυτα ἐν ἐνεργείᾳ τὰ πλέον ἀπηνῆ καὶ βίαια μέτρα»[23]. Ὁ παλαιὸς ριζοσπάστης Σπυρίδων Γ. Μαλάκης (1895) ἀσχολεῖται ἀρκετὰ μὲ τὸ Σπυρίδωνα Ἰω. Μομφερράτο[24] καὶ τὴ δίκη[25], ἀλλὰ γράφει σύμφωνα μὲ ὅσα εἶχε ἀκούσει στὰ νιάτα του ἀπὸ

δὲν ἐπισυνάπτονται! Πρβλ. αὐτόθι σ. 45. Ἐξάλλου στὴν ἴδια βιογραφία σημειώνεται ὡς χρονολογία τοῦ κατηγορητηρίου ἡ 19 Μαρτίου 1831 (ἀπὸ λάθος ἔχει τυπωθῆ 1830), ἐνῶ ὁ Π. Χιώτης, ὅ. π., σ. 30, γράφει ὅτι «μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνακρίσεως ὁ γενικὸς εἰσαγγελεὺς τὰς 3 Μαρτίου 1831 καθυπέβαλεν ὑπὸ δίκην τοὺς ρηθέντας ἐνώπιον τοῦ Ὑπερτάτου Συμβουλίου».

21. Ἴσως καὶ νὰ μὴν ἐκδιδόταν τότε. Ἡ *Bibliographie Ionienne* τῶν E. Legrand - H. Pernot τὴν ἀναγράφει μόνον ἀπὸ τὸ 1841 καὶ ὕστερα. Ἡ *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία* τῶν Δημ. Γκίνη-Βαλ. Μέξα δὲν τὴν ἀναφέρει καθόλου καὶ ἡ *Bibliographie Ionienne. Supplément* κτλ., Athènes 1966, τοῦ Νάκη Πιέρρη ἀναγράφει μόνο τοὺς τόμους τοῦ 1850 καὶ 1851.

22. Βλ. [Εὐσέβιου Πανᾶ] , *Lettera d'un anonimo* κτλ., σ. 55-56.

23. Βλ. Παύλου Γρατσιάτου [καὶ Θ. Καρούσου], ὅ. π., σ. 10.

24. Τοῦ ἀφιερώνει, *Ἀπομνημονεύματα* κτλ., 1895, σ. 102-104, μιὰ μεγάλη σημείωση μὲ τίτλο: «Περὶ Σπυρίδωνος Ἰω. Μομφερράτου ἢ Στρίγγλας, πλαστογράφου καὶ συκοφάντου κατὰ τοῦ Γερασίμου Ἀνδρ. Λιβαδᾶ καὶ Κοσμέτου Π. Βαλσαμάκη, τοῦ ἐπονομαζομένου Ἁρματωμένου». Πρβλ. αὐτόθι, σ. 172.

25. Βλ. Σπυρ. Γ. Μαλάκη, *Ἀπομνημονεύματα* κτλ., 1895, σ. 111-112 (ἀναφέρει ἕνα ἐπεισόδιο τοῦ Κοσμέτου Π. Βαλσαμάκη στὴ δίκη).

τὸ Γεράσιμο Λιβαδὰ καὶ ἀπὸ ἄλλους[26]· δὲν ἀναφέρει ὅμως τὸν Παναγὴ Κεφαλὰ καὶ κάνει σύγχυση στὸ θέμα τῶν indirizzi. Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ Κεφαλονίτες δὲν παραθέτουν καμιὰ ἀπὸ τὶς ἀνώνυμες ἐκεῖνες σάτιρες. Πληρέστερος ἀφηγητὴς εἶναι ὁ Παναγιώτης Χιώτης (1877), ὁ ὁποῖος στηρίζεται στὸ βιβλίο τοῦ Εὐσέβιου Πανᾶ, ἀλλὰ γνωρίζει καὶ τὸ ρόλο τοῦ Σπυρ. Ι. Μομφερράτου καὶ τὴν ἐνέργεια τοῦ Παναγῆ Κεφαλᾶ· καὶ τὸ σπουδαιότερο, δημοσιεύει καὶ τρεῖς σάτιρες (μιὰ στὰ ἑλληνικὰ καὶ δύο στὰ ἰταλικά), ποὺ εἶναι καὶ οἱ μόνες ποὺ ἔγιναν γνωστές[27]. Ἀπὸ τοὺς νεώτερους ὁ Ἠλίας Τσιτσέλης (1904) μᾶς δίνει σποραδικὲς πληροφορίες[28] (δὲν ἀναφέρει ὅμως τὴν ψευδομαρτυρία τοῦ Σπυρ. Μομφερράτου) καὶ πολὺ τελευταῖα (1964) ὁ Σπύρος Βερύκιος ἐπαναλαμβάνει τοὺς προηγούμενους[29]. Νέα στοιχεῖα βρίσκονται σ' ἕνα σημειωματάριο τοῦ Παναγιώτη Βεργωτῆ (1870)· καὶ αὐτὸ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ εὐθὺς ἀμέσως.

2. Σάτιρα κατὰ τοῦ μητροπολίτη Παρθένιου Μακρῆ, 1830. (Καταγραφὴ Παναγιώτη Βεργωτῆ, 1870).

Ὁ λόγιος Παναγιώτης Βεργωτὴς ἀπὸ τὸ Ἀργοστόλι (1842 - 1916)[30] συνήθιζε νὰ κρατῇ σημειωματάρια, στὰ ὁποῖα κατέγραφε ποι-

26. Ἔτσι π. χ. γράφει (σ. 103): «καθ' ἃ ἔχομεν ἐκ παραδόσεως», γιὰ τὴν ψευδομαρτυρία τοῦ Σπυρ. Ι. Μομφερράτου· ἢ (σ. 112) : «Ταῦτα ἤκουσα νέος ὢν ἐκ στόματος τοῦ Γερασίμου Λειβαδᾶ», γιὰ τὸ ἐπεισόδιο τοῦ Κοσμέτου Βαλσαμάκη στὴ δίκη.

27. Βλ. Π. Χιώτη, ὅ. π., σ. 26 - 31. Τὴν ἑλληνικὴ τὴν ἀναδημοσίευσε ὁ Π. Κουνιάκης, *Ἡ ἑπτανησιακὴ σάτυρα*, ἐφ. «Ἑπτάνησος» Κερκύρας, περιοδ. Β΄, ἔτος Γ΄, ἀριθ. 3 (13) καὶ 4 (19) τῆς 21 καὶ 28 Αὐγούστου 1934.

28. Βλ. Ἠλία Τσιτσέλη, ὅ. π., τόμ. Α΄, 1904, σ. 238-239, 295-296, 499, 907.

29. Βλ. Σπύρου Χρ. Βερύκιου, *Ἱστορία τῶν «Ἡνωμένων Κρατῶν» τῶν Ἰονίων νήσων* κτλ., Ἀθῆναι 1964, σ. 216 - 218.

30. Γιὰ τὸν Παναγιώτη Βεργωτὴ βλ. παλαιότερα Ἠλία Τσιτσέλη, *Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα*, τόμ. Α΄, 1904, σ. 55-59. Γ. Δ. Μάν[εση], *Παναγιώτης Βεργωτής*, ἐφ. «Ἐλπὶς» Ζακύνθου, ἔτος 42, ἀριθ. 2129 - 2133 καὶ 2135, 24 Ἰουλίου - 21 Αὐγ. καὶ 4 Σεπτεμ. 1916. Ἠλία Τσιτσέλη, *Παναγιώτης Βεργωτής*, περ. «Αἱ Μοῦσαι» Ζακύνθου, ἀριθ. 563-564, 1-11 Σεπτεμβρίου 1916, σ. 2 - 3. Καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια: Γιώργου Γ. Ἀλισανδράτου, *Παναγιώτης Βεργωτής*, σύντομη βιογραφία στὸ βιβλίο: *Γεωργίου Χορτάτση, Κατζοῦρμπος, κωμωδία. Κριτικὴ ἔκδοση, σημειώσεις, γλωσσάριο* Λίνου Πολίτη. Ἡράκλειο Κρήτης 1964, σ. ρη' - ρις'. Τοῦ ἴδιου, *Ὁ Παναγιώτης Βεργωτὴς καὶ ἡ «Κόλαση» τοῦ Δάντη*, περ. «Νέα Ἑστία» τόμ. 78 (1965), χριστουγεννιάτινο τεῦ-

κίλες σημειώσεις (γλωσσικές, ἱστορικές, αἰσθητικὲς) ἢ πλῆθος λέξεις καὶ φράσεις ἢ διαγράμματα μελετῶν, σχέδια ἐπιστολῶν, τίτλους βιβλίων, παραπομπές, ἀποσπάσματα συγγραφέων κτλ. Μερικὰ τέτοια σημειωματάρια σώζονται ἀκόμη στὰ «χαρτιά» του, τὰ λίγα ποὺ ἀπόμειναν ἀπὸ τὴν πλούσια βιβλιοθήκη του[31]. Συνήθως εἶναι χρονολογημένα κατὰ ἔτη, καὶ οἱ σημειώσεις εἶναι γραμμένες μὲ κάποια χρονικὴ διαδοχή, ὄχι πάντα εὐδιάκριτη. Εἶναι δηλ. αὐτὰ τὰ σημειωματάρια ἕνα εἶδος «ἡμερολόγια» σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ γνωστά μας ἐπιστημονικὰ «δελτία». Οἱ σημειώσεις αὐτὲς τοῦ Βεργωτῆ, ἀσύνδετες μεταξύ τους, εἶναι γραμμένες βιαστικὰ καὶ ἀποσπασματικά, μόνο γιὰ τὸν ἑαυτό του, πρόχειρα μνημόνια γιὰ τὶς μελέτες του, γι' αὐτὸ καὶ πολλὲς φορὲς δὲν μποροῦμε νὰ τὶς ἀποκρυπτογραφήσουμε. Κάποτε ὅμως βρίσκουμε καὶ πληρέστερα κείμενα, συνήθως γλωσσικὰ καὶ ἱστορικά, ποὺ παρὰ τὴν ἀτελῆ μορφή τους ἀξίζει νὰ σταχυολογηθοῦν. Τέτοιο εἶναι κι ἕνα ἱστορικὸ σημείωμα γραμμένο σ' ἕνα χοντρὸ σημειωματάριο τῶν ἐτῶν 1868 - 1870. Σ' αὐτὸ ὁ Βεργωτὴς καταγράφει μιὰ ἀκόμη ἀνώνυμη σάτιρα τοῦ 1830, ἄγνωστη ἀπὸ ἀλλοῦ, καὶ τὴ συνοδεύει μ' ἕνα διαφωτιστικὸ σχόλιο.

'Ενῶ οἱ τρεῖς σάτιρες ποὺ διέσωσε ὁ Π. Χιώτης στρέφονται κατευθεῖαν κατὰ τῆς Προστασίας, ἡ σάτιρα ποὺ κατέγραψε ὁ Βεργωτὴς ἔχει στόχο της ὄχι ἀπευθείας τὸν Adam, ἀλλὰ τὸ μητροπολίτη Κεφαλληνίας Παρθένιο Μακρή, γνωστὸν μὲ τὸ παρατσούκλι Πασουμακᾶς[32].

χος ἀφιερωμένο στὸ Δάντη, σ. 115 - 126. Filippo Maria Pontani, *Dante nella Letteratura Neogreca*, στὸν τόμο «Dante nel Mondo», Firenze 1965, σ. 263-264. Τοῦ ἴδιου, *Fortuna neogreca di Dante* (εἶναι ἡ προηγούμενη μελέτη ξαναπλασμένη), στὴ σειρὰ «Italo-Graeca», ἀριθ. 3, Roma 1966, σ. 8 - 9.

31. Μοῦ τὰ παραχώρησε γιὰ μελέτη ὁ ἐγγονὸς τοῦ συγγραφέα κ. Ὄθων Ι. Μεταξᾶς, τὸν ὁποῖο καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ θερμότατα εὐχαριστῶ.

32. Γιὰ τὸν Παρθένιο Μακρή, κοινῶς Πασουμακά, βλ. 'Ηλία Τσιτσέλη, *Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα*, τόμ. Α', 1904, σ. 499 σημ. 1, καὶ τόμ. Β', 1960, σ. 167 - 169. Ὁ Παρθένιος, κατὰ κόσμον Παναγὴς ἢ Παΐσιος (1766;-1842), ὀλιγογράμματος, ἀλλὰ σεμνὸς καὶ καλοκάγαθος κατὰ τὸν Τσιτσέλη, εἶχε διοριστῆ τοποτηρητὴς τοῦ θρόνου τὸ 1821, μετὰ τὴν ἀπόλυση καὶ ἐξορία ἀπὸ τὸν ἁρμοστὴ Maitland τοῦ 'Αγαθάγγελου Τυπάλδου Κοζάκη. Τὸ 1824 ὁ Maitland «ἐπόμενος τῇ τε κοινῇ ἐπιθυμίᾳ καὶ ταῖς θερμαῖς ἔτι συστάσεσι τῆς τότε τὰ μάλα ἰσχυούσης εὐσεβεστάτης κομίσσης 'Αγγελικῆς Χωραφᾶ 'Αννίνου, διώρισεν αὐτὸν μητροπολίτην», χωρὶς νὰ γίνη κανονικὴ ἐκλογὴ καὶ «χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ ὁ διορισθείς, ὅστις καὶ ἐξεπλάγη ἐπὶ τῷ ἀπροσδοκήτῳ γεγονότι, ὁμολογῶν τὸ ἀνάξιον αὐτοῦ ἐξ εἰλικρι-

Πειθαρχικὸς πρὸς τὴ σύσταση τοῦ ἁρμοστῆ ὁ μητροπολίτης ἐζήτησε ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς τοῦ νησιοῦ νὰ ὑπογράψουν καὶ αὐτοὶ τὸ σχετικὸ εὐχαριστήριο πρὸς τὸν Adam (indirizzo), καὶ μάλιστα μὲ ὑπερβάλλοντα ζῆλο, καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Εὐσέβιος Πανᾶς. Ἐκεῖνοι ὅμως ἀντέδρασαν γενναῖα: «*I primi che con maggior forza e coraggio si opposero alla sottoscrizione de'loro nomi, furono i sacerdoti, da'quali si sperava di ottenerle con maggior facilità, come i più ignoranti. Invano la viltà e la venalità del metropolitano di Cefalonia (Passumacà), spinto dal Governo, sollecitava i sacerdoti suoi a dare le loro sottoscrizioni invitandoli col suo esempio; invano rappresentava loro che l'oggetto di queste firme era innocentissimo, e che d'altronde era pericoloso d'opporsi al Governo, che con sofismi procurava di persuaderli che sono obbligati anche in coscienza di obbedirgli. Invano il suo arcidiacono Defarana*[33], *ben noto a tutti i Cefaleni come persona di niun carattere, procurava colla sua eloquenza d'ingannare i semplici sacerdoti delle ville, poichè da essi si diede principio alla sottoscrizione come più ignoranti. Invano alcuni pochissimi venali sacerdoti, dotati di scienza, e satelliti del Governo, s'affaticavano di carpire le firme de'loro confratelli. I sacerdoti Cefaleni, degni ministri dell'Altissimo, [...], avendo imitato in questa circostanza fedelmente i santi confessori della nostra religione, mostrarono una costanza realmente invincibile, ed animarono col loro esempio tutte le classi de'cittadini, sì nobili che plebei, i quali tutti in generale si mostrarono tanti eroi*»[34].

Ὁ σατιρογράφος λοιπὸν ποὺ μᾶς διέσωσε ὁ Βεργωτὴς ἀποδοκιμάζει, μὲ τοὺς ἀδέξιους στίχους του, τὴν πράξη αὐτὴ τοῦ μητροπολίτη ὡς προδοτική, τὸν ἐλεεινολογεῖ γι' αὐτὴν τὴν ἐνέργεια καὶ τὸν συμβουλεύει νὰ σταματήση τὶς ὑπογραφές, γιατὶ ἀλλιῶς θὰ δεχτῆ καὶ ἄλλες τέτοιες ἐπιθέσεις.

νοῦς ταπεινοφροσύνης» (Η. Α. Τσιτσέλης, ὅ. π., τόμ. Β', σ. 167). Γιὰ τὸ παρατσούκλι Πασουμακᾶς βλ. Π. Λορεντζάτου, *Συμβολὴ εἰς τὰ νεοελληνικὰ παρωνύμια*, «Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς μέσης καὶ νέας ἑλληνικῆς», τόμ. 6 (1923), σ. 71, καὶ Ν. Π. Ἀνδριώτη, *Ἐτυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς*, β' ἔκδ., Θεσσαλονίκη 1967, στὴ λέξη *πασουμάκι*.

33. Εἶναι ὁ Σπυρίδων Δεφαράνας (1766-1845), ἄριστος ἱεροψάλτης. Βλ. Σπυρ. Γ. Μαλάκη, ὅ.π., σ. 212 - 214, καὶ Ἠλία Τσιτσέλη, ὅ.π., τόμ. Α', σ. 120-122, 689 σημ. 2.

34. Βλ. [Εὐσέβιου Πανᾶ], *Lettera d'un anonimo* κτλ., σ. 46-47.

'Εκτὸς ἀπὸ τὴ σάτιρα ὁ Βεργωτὴς μᾶς δίνει, καθὼς εἴπαμε, κι ἕνα μικρὸ ἱστορικὸ σχόλιο γιὰ τὸ γεγονός. Εἶναι ὁ δεύτερος μετὰ τὸν Εὐσέβιο Πανὰ ποὺ διηγεῖται τὰ διατρέξαντα· τὰ διηγεῖται περιληπτικά, μᾶς δίνει ὅμως τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν προσώπων. Βέβαια ἔχει πληροφορηθῆ τὰ γεγονότα ἀπὸ τὴ στοματικὴ παράδοση καὶ τὰ καταγράφει ὕστερ' ἀπὸ σαράντα χρόνια (1830 - 1870). 'Απὸ τὸ σημειωματάριό του ὅμως μαθαίνουμε τὰ ἑξῆς νέα στοιχεῖα :

α) Πρῶτα πρῶτα βέβαια τὴν ἄγνωστη σάτιρα ἐναντίον τοῦ μητροπολίτη, πράγμα ποὺ ἦταν πολὺ τολμηρό, ὄχι μόνο ἀπέναντι τῆς Προστασίας, ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι τῆς 'Εκκλησίας, ἰδίως σ' ἕνα μικρὸ τόπο μὲ πολὺ ἔντονο τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα.

β) Ὅτι ὁ συντάκτης αὐτῆς τῆς σάτιρας δὲν εἶναι ὁ Παναγὴς 'Ανδρέα Κεφαλᾶς, ἀλλὰ ὁ 'Ιωάννης 'Ασάνης[35]· κατὰ τὸ Βεργωτὴ ὁ Κεφαλᾶς μόνο τὴν ἀντέγραψε.

γ) Ὅτι ὁ Σπυρίδων Ι. Μομφερράτος ἐνοχοποιήθηκε κι αὐτὸς ὡς δράστης καὶ ὕστερα κατηγόρησε τοὺς ἄλλους δυό, ἀφοῦ πληρώθηκε ἁδρὰ (6000 δίστηλα, μεγάλο ποσὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη).

δ) Ὅτι ὁ Παναγὴς Α. Κεφαλᾶς, προφανῶς βασανιζόμενος ἀπὸ τύψεις, ἐξομολογήθηκε τὸ πράγμα στὸν ἱερέα Νικόλαο Δρακονταειδὴ καὶ αὐτὸς τὸν ἐσυμβούλευσε νὰ στείλη τὸ ἀνώνυμο γράμμα στὸ δικαστήριο.

Τὸ σχόλιο τοῦ Βεργωτῆ δὲ μᾶς πληροφορεῖ οὔτε γιὰ τὴν τρομοκρατικὴ ἐπέμβαση τοῦ Adam στὶς ἀνακρίσεις οὔτε γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δίκης. Αὐτὰ ὅμως τὰ ξέρουμε ἀπὸ τὸν Εὐσέβιο Πανά, τὸν Π. Χιώτη καὶ τὸ βιογράφο τοῦ Γεράσιμου Λιβαδᾶ. Δὲν ξέρω ἂν ὁ Βεργωτὴς εἶχε ὑπόψη του τὸ ἀνώνυμο βιβλίο τοῦ Εὐσέβιου Πανᾶ, ὅταν ἔγραφε τὸ σημείωμά του· κανονικὰ πρέπει νὰ τὸ ἤξερε· πάντως δὲν τὸ ἀναφέρει. 'Ασφαλῶς ὅμως ἡ πληροφορία ὅτι ὁ σατιρογράφος Παναγὴς Α. Κεφαλᾶς ἀποκάλυψε τὸ μυστικὸ στὸν ἱερέα Νικόλαο Δρακονταειδὴ κατὰ τὴν ἐξομολόγησή του καὶ ὅτι ἐκεῖνος τοῦ εἶπε νὰ στείλη ἀμέσως τὸ ἀνώνυμο γράμμα στὸ δικαστήριο (πληροφορία ποὺ δὲν εἶναι γνωστὴ

35. Κανένας ἄλλος δὲν τὸν ἀναφέρει ὡς σατιρογράφο. Ἴσως εἶναι ὁ 'Ιωάννης Σπυρίδωνος 'Ασάνης (1790-1850) ποὺ ἀναφέρει ὁ Τσιτσέλης, ὅ. π., τόμ. Α', 1904, σ. 33-34, γιατρὸς καὶ μαθηματικὸς σπουδασμένος στὴν Πάδοβα, τὴ Βιέννη καὶ τὸ Παρίσι, συγγραφέας ἰατρικῶν καὶ φιλολογικῶν ἔργων ποὺ ἔμειναν ἀνέκδοτα. 'Αλλὰ ὁ Τσιτσέλης γράφει ὅτι τὸ 1830 εἶχε ἐκλεγῆ τοπικὸς σύμβουλος, ὁπότε εἶναι μᾶλλον δύσκολο νὰ δεχτοῦμε ὅτι θὰ ἔγραφε σάτιρα κατὰ τῆς Προστασίας. Τίποτε ἄλλο δὲν μπόρεσα νὰ βρῶ.

ἀπὸ ἀλλοῦ) πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἱερέα, εἶναι δηλ. αὐθεντική. Ὁ ἱερέας Νικόλαος Δρακονταειδὴς (1791 - 1873) ἦταν παππούς τοῦ Παναγιώτη Βεργωτῆ ἀπὸ τὴ μητέρα του[36]. Ἐξάλλου ἦταν ἱερέας μὲ κύρος, εἶχε ἀντιαγγλικὰ φρονήματα καὶ ἦταν φίλος καὶ συνεργάτης τοῦ ἱεροκήρυκα τότε (1830) Εὐάγγελου Πανᾶ καὶ τοῦ Κοσμᾶ Φλαμιάτου (1786 - 1852)[37], ἄλλου ζηλωτῆ τῆς Ὀρθοδοξίας ποὺ καταδιώχτηκε κι αὐτὸς ἀπὸ τὸν Adam[38]· ἐπομένως ἤξερε καλὰ τὰ πράγματα. Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα καὶ τὸ κείμενο τῆς σάτιρας νὰ τὸ ἔδωσε αὐτὸς στὸν ἐγγονό του.

3. Τὸ κείμενο τοῦ Παναγιώτη Βεργωτῆ.

Παρακάτω δημοσιεύω τὸ κείμενο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἀπὸ τὸ παραπάνω σημειωματάριο τοῦ Παναγιώτη Βεργωτῆ, δηλ. τὴν ἄγνωστη σάτιρα τοῦ 1830 καὶ τὸ σχόλιο ποὺ τὴ συνοδεύει.

Τὸ σημειωματάριο αὐτὸ τοῦ Βεργωτῆ ἐξωτερικὰ μοιάζει μὲ χοντρὸ βιβλίο: εἶναι χαρτόδετο, μὲ ράχη δερμάτινη, καὶ διατηρεῖται σὲ καλὴ κατάσταση. Τὸ χαρτί του εἶναι μπλὲ ἀνοιχτό, ἀχαράκωτο, 0,135 × 0,200. Τὰ φύλλα δὲν εἶναι ἀριθμημένα (καὶ θὰ ἦταν ἄσκοπο νὰ τὰ ἀριθμήσω).

Οἱ ἐγγραφὲς ἀρχίζουν ἀπὸ 16 Σεπτεμβρίου 1868 καὶ φθάνουν ὡς τὸ τέλος τοῦ 1870[39]. Τὸ κείμενο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι ἀχρονολόγητο, ἀλλὰ ὅλες οἱ ἐνδείξεις ἀπὸ τὶς πλησιέστερες ἐγγραφὲς πείθουν ὅτι εἶναι τοῦ 1870. Καλύπτει τρεῖς σελίδες σὲ δύο συνεχόμενα φύλλα, δηλ. τὸ verso τοῦ πρώτου (κάτω ἀπὸ ἄλλες σημειώσεις) καὶ τὶς δύο σελίδες τοῦ ἑπόμενου· στὴν ἔκδοση τὶς διακρίνω ἀντιστοίχως ὡς φ. α^{v}, φ. β^{r} καὶ φ. β^{v}.

Ἡ γραφὴ στὰ φύλλα ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν (ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλο τὸ σημειωματάριο) εἶναι μᾶλλον στρογγυλή, μὲ μικρὴ κλίση πρὸς τὰ δεξιά, βιαστική, κάποτε ἀμελημένη καὶ πολλὲς φορὲς δυσανάγνωστη.

36. Βλ. Ἠλία Τσιτσέλη, ὅ. π., τόμ. Α΄, 1904, σ. 134-135.

37. Βλ. Ἠλία Τσιτσέλη, αὐτόθι, σ. 499, 775 - 777, 906, 910.

38. Βλ. [Εὐσέβιου Πανᾶ], *Lettera d'un anonimo* κτλ., σ. 224.

39. Προηγουμένως ὁ Βεργωτὴς —στὶς 26 Μαΐου 1866 κ.έ.— εἶχε χρησιμοποιήσει τὸ ἴδιο σημειωματάριο γιὰ νὰ μεταφράσῃ τὸ Α τῆς Ἰλιάδας· κι ἔχει μεταφράσει σὲ δεκαπεντασύλλαβους τοὺς πρώτους 120 στίχους, μὲ πολλὲς παραλλαγὲς καὶ διορθώσεις. Ἀπὸ τὶς 16 Σεπτεμβρίου 1868 κ.έ. χρησιμοποίησε ξανὰ τὸ ἴδιο σημειωματάριο (ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως πλευρά, δηλ. «ἀνάποδα») ὡς τὸ τέλος τοῦ 1870, γιὰ ποικίλα θέματα.

Ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά: τόνοι, πνεύματα καὶ στίξη ἐλλιπῆ· συντομογραφία τοῦ *καί*, τοῦ *ου* καὶ τοῦ *στ*· μερικὲς λέξεις στὸ σχόλιο συγκεκομμένες. Τὸ μελάνι εἶναι καστανό, καλὰ διατηρημένο. Ὁ τίτλος εἶναι γραμμένος ἐκ τῶν ὑστέρων μὲ μολύβι κόκκινο χοντρὸ καὶ συνεχίζεται ἀπὸ τὸ φ. αᵛ στὸ φ. βʳ. Στὸ κείμενο ὑπάρχουν ὑπογραμμίσεις μπλὲ καὶ κόκκινες μὲ τὸ ἴδιο μολύβι, ὁριζόντιες καὶ κάθετες.

Στὴν ἔκδοση ἀρίθμησα μὲ συνεχῆ ἀρίθμηση τοὺς στίχους τῆς ἔμμετρης σάτιρας καὶ τοῦ πεζοῦ σχολίου τοῦ Βεργωτῆ ἕναν ἕναν χωριστά, ὥστε νὰ φαίνεται ἡ διάταξη ποὺ ἔχουν στὸ πρωτότυπο. Ἐπίσης ἀποκαθιστῶ τὰ πνεύματα, τοὺς τόνους καὶ τὴ στίξη στὶς περιπτώσεις ποὺ λείπουν, ἀναλύω τὶς συγκεκομμένες λέξεις μέσα σὲ παρενθέσεις ( ), βάζω μέσα σὲ γωνιώδεις ἀγκύλες ⟨ ⟩ μιὰ λέξη ποὺ λείπει, καὶ ἐξομοιώνω τὴν ὀρθογραφία, ὅταν παρουσιάζωνται παραλλαγές· ἀλλὰ στὰ κρίσιμα σημεῖα παραθέτω τὴ γραφὴ τοῦ συγγραφέα σ' ἕνα πολὺ μικρὸ ὑπόμνημα (ὅπου Βεργ. = Π. Βεργωτής). Τέλος συνοδεύω τὸ κείμενο τοῦ Βεργωτῆ μὲ σύντομα σχόλια, ὅσα εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τὴν κατανόησή του. Τὴν ἔκδοση συμπληρώνουν τρεῖς φωτογραφίες, σὲ μέγεθος λίγο μικρότερο ἀπὸ τὸ πραγματικό, ὅπου βλέπει κανεὶς ὁλόκληρο τὸ κείμενο στὸ πρωτότυπο. (Μιὰ τέταρτη φωτογραφία μᾶς δείχνει τὴν πρώτη σελίδα τοῦ σημειωματαρίου, ποὺ εἶναι καὶ χρονολογημένη: *1868 7βρ. 16*)[40].

40. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἔχει τίτλο *Παρατηρήσεις ἐπάνω εἰς τὴν Βοσκοποῦλα τοῦ Γ. Ἄβλιχου. 1868 7βρ. 16* καὶ πιάνει ἀρκετὲς σελίδες. Ὁ Γεώργιος Ἄβλιχος (1842 - 1909), ἀδελφὸς τοῦ ποιητῆ Μικέλη Ἄβλιχου (1844 - 1917), ἦταν κυρίως ζωγράφος, ἀλλὰ ἔγραψε καὶ ποιήματα κι ἕνα ἔμμετρο δράμα (βλ. Ἠλία Τσιτσέλη, ὅ.π., τόμ. Α', σ. 4, 843, καὶ πολὺ τελευταῖα Σπύρου Α. Εὐαγγελάτου, *Ἱστορία τοῦ θεάτρου ἐν Κεφαλληνίᾳ 1600 - 1900*, διδακτορικὴ διατριβή, ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 118 - 124). Ἔργο του ὅμως μὲ τίτλο *Βοσκοποῦλα* (καὶ μάλιστα μεγάλο, πάνω ἀπὸ ἐννιακόσιους στίχους, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὶς «παρατηρήσεις» αὐτὲς τοῦ Βεργωτῆ καὶ ἀπὸ ἕνα σχέδιο ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν ποιητή, ποὺ ἀποτελεῖ συνέχεια τῶν «παρατηρήσεων») δὲν ἀναφέρεται πουθενὰ οὔτε ὑπάρχει στὶς δημόσιες βιβλιοθῆκες τῶν Ἀθηνῶν. Φαίνεται πὼς ὁ Βεργωτὴς ἐδιάβασε τὸ χειρόγραφο τοῦ ἔργου, ποὺ ὅμως τελικὰ δὲν ἐκδόθηκε· ἄγνωστο ἂν σώζεται πουθενά.

φ. αᵛ

Σάτυρα εναντιο (sic) στὸ Δεσπότη

Πανιερώτατε ! (1830)

Φεῦ! πότε τοῦτο ἀκούσθηκε, τῆς πόλεως Δεσπότης,
Ἀρχιερέας καὶ ποιμήν, νὰ τῆς γενῇ προδότης!
Θεὸν δὲν ἐφοβήθηκες, συνείδησιν δὲν ἔχεις,
ἀνθρώπους δὲν ἐντράπηκες, Δέσποτα, καὶ ποῦ τρέχεις;
Ἐσὺ συνάζεις Σύνοδον κ᾽ ὑπογραφαὶς γυρεύεις
καὶ τῆς πατρίδος τὴ σκλαβιὰ πρῶτος τὴν μαγειρεύεις.
Τὸ πῶς ἐκαταστάθηκες, Σύ, κλέος Ἱερατείου,
νὰ σὲ μεταχειρίζωνται ὡς ἕναν τοῦ φορτίου !
Ὁποὺ οἱ ἀλλόθρησκοι ποθοῦν τυφλῶς ἐσὺ νὰ τρέχῃς
καὶ τὴν αὐτὴν τὴν ποίμνην σου σκληρῶς νὰ κατατρέχῃς !
Παῦσε τὸ ἔργον. Ὑπόγραφον μὴ πλέον περαιτέρω,
μήπως καὶ ἄλλα σὲ εἰπῶ καὶ χείριστα σὲ φέρω.
Ὁ συγγραφεὺς δὲν εἶν᾽ ἁπλοῦς, ἂν καὶ σοφὸς δὲν εἶναι.
Στὴν φρόνιμόν του συμβουλὴν τὴν θέλησίν σου κλῖνε.||

φ. βʳ

|[17] *Οἱ στίχοι οὗτοι ἔγιναν κατὰ* |[18] *τὰ 1830, ὅτε ὁ Δεσπότης Πα*|[19]*σουμακᾶς Παρθένιος Μακρῆς* |[20] *ἐβίαζε τοὺς ἱερεῖς νὰ ὑπογρά*|[21]*ψουν Εὐχαριστήριον τοῦ Adam*|[22] *(Indirizzo).*

|[23]*Τὴν σάτυραν ταύτην ἔγραψεν* |[24] *ὁ Ἰωάννης Ἀσάνης, ἀντέ-*|[25] *γραψεν ὁ Παναγῆς Κεφαλᾶς* |[26] *καὶ ἐνοχοποιήθησαν οἱ Γερ(άσιμος)* |[27] *Λιβαδᾶς, Κοσμ(έττος) Βαλσαμάκης* |[28] *καὶ Σπυρ(ίδων) Μομφερράτος.* |[29] *Ὁ Adam ἐνήργησεν ὥστε* |[30] *ὁ τελευταῖος λαμβάνων $ 6000* |[31] *νὰ μαρτυρήσῃ ἐναντίον τοῦ* |[32] *Λιβαδᾶ καὶ Κοσμέττου. Ἐνῷ κατ᾽* |[33] *αὐτῶν ἐσυζητεῖτο ἡ ὑπόθεσις* |[34] *εἰς τὸ*

φ. βᵛ

Ἀνώτ(ατον) Συμβούλιον, ὁ |[35] *Κεφαλᾶς ἐξωμολογήθη εἰς* ||[36] *τὸν ἱερ(έα) Δρακονταειδὴ τὰ δια* |[37]*τρέξαντα. Πρὸς ἀπαλλαγὴν ἐκ* |[38] *τῆς τύψεως συνειδότος ὁ ἱερεὺς* |[39] *τῷ ὑπηγόρευσε νὰ συντάξῃ* |[40] *ἀμέσως ἔγγραφον πρὸς τὴν* | [41] *Κεντρ(ικὴν) Κυβέρνησιν, μὲ τὸ ὁποῖ*|[42]*ον νὰ λέγῃ ὅτι οἱ ἔνοχοι δὲν* |[43] *εἶναι οἱ νομιζόμενοι, ⟨ἀλλ᾽⟩ ἄλλοι* |[44] *διαμένοντες εἰς Κεφαλληνίαν.* |[45] *Διὰ νὰ ἤθελε δὲ νὰ πιστευθῇ* |[46] *εἰς Κέρκυραν ὅτι τὸ ἔγγραφον* |[47] *προέρχεται ἀπὸ Κεφαλ(ληνίαν) καὶ* |[48] *δὲν ἐσκευωρήθη εἰς Κέρ-*|[49]*κυραν, νὰ ἀναφερθῶσι τρία* |[50] *τέσσαρα περιστατικὰ τῆς ἡμέρας, τὰ ἄνω:*

|[51] *1. ράπισμα Ranky πρὸς Νικό*|[52]*λαον Σουλιώτην, χωροφύλακα, τοῦ* |[53] *῾Αγίου Μάρκου, εἰς Σόγια ῾Αγίου* |[54] *Νικολάου*
|[55] *2. ἀποβίωσις Νικολιώσσας Φωκᾶ*
|[56] *3. θάνατος ἑνὸς παιδίου.*||

4 Βεργ. *γενῆ* || 7 Βεργ. *υπογραφαις* || 11 Βεργ. *ὁποῦ . . . αλλοθρησκοι... να τρέχεις* || 12 *αὐτήν* (;) τὰ δύο πρῶτα γράμματα πολὺ δυσανάγνωστα || 13 Βεργ. *εργον ῾Υπόγραφον* || 43 Βεργ. *νομιζομενοι, αλλοι* || 52-53 Βεργ. χωρὶς στίξη. || 55 *Φωκᾶ* (;) πολὺ δυσανάγνωστο

Σχόλια στὸ κείμενο τοῦ Π. Βεργωτῆ

1. Καθὼς εἴπαμε στὰ εἰσαγωγικὰ κεφάλαια, μητροπολίτης τὸ 1830 στὴν Κεφαλονιὰ ἦταν ὁ Παρθένιος Μακρής, κοινῶς Πασουμακᾶς (βλ. παραπάνω, σημ. 32)· τὸ λέει ἄλλωστε καὶ ὁ Βεργωτὴς στὸ σχόλιό του (βλ. παρακάτω, στ. 18 - 22).

2. Μὲ τὴν προσφώνηση *Πανιερώτατε!* ὁ σατιρογράφος ἐκφράζει τὸ σεβασμό του πρὸς τὸ ἀξίωμα· εὐθὺς ἀμέσως ὅμως δὲ θὰ διστάση νὰ ἐπιτεθῆ στὸ φορέα τοῦ ἀξιώματος !

6. *ποῦ τρέχεις;* ἐννοεῖ *τί κατήφορο ἐπῆρες, ποῦ πᾶς, τί κάνεις;*

7. Φαίνεται πὼς ὁ μητροπολίτης ἐκάλεσε τοὺς ἱερεῖς στὴ Μητρόπολη καὶ τοὺς ἐζήτησε νὰ ὑπογράψουν τὸ indirizzo.

9. *τὸ πῶς ἐκαταστάθηκες*· σημαίνει *ποῦ κατάντησες!*

10. *ὡς ἕναν τοῦ φορτίου*· δηλ. *σὰν ἀχθοφόρο.*

11. *ὁποὺ οἱ ἀλλόθρησκοι*· ἐννοεῖ τοὺς "Αγγλους.

12. *καὶ τὴν αὐτὴν τὴν ποίμνην σου*· σημαίνει *καὶ τὸ ἴδιο σου τὸ ποίμνιο.*

13. 'Εκτὸς ἀπὸ τὸν ὑπέρμετρο στίχο μᾶς ἐνοχλεῖ καὶ ὁ βαρβαρισμὸς τῆς προστακτικῆς *ὑπόγραφον*· ἐννοεῖ *μὴ ζητᾶς πλέον ἄλλες ὑπογραφές.*

14. *σὲ εἰπῶ . . . σὲ φέρω*· ἀντὶ *σοῦ εἰπῶ . . . σοῦ φέρω*· σύνταξη ἀσυνήθιστη στὰ 'Επτάνησα.

15. *῾Ο συγγραφεὺς δὲν εἶν' ἁπλοῦς*· ἐννοεῖ ὅτι ὁ σατιρογράφος δὲν εἶναι κανένας ἀγράμματος, ἁπλοϊκός.

21 - 28, 36. Γιὰ τὰ «εὐχαριστήρια» πρὸς τὸν Adam καὶ γιὰ τὰ πρόσωπα ποὺ ἀναφέρονται στοὺς στίχους αὐτοὺς βλ. τὰ εἰσαγωγικὰ κεφάλαια τῆς μελέτης.

30. Τὸ $ σημαίνει *δίστηλον* (ἐδῶ βέβαια *δίστηλα*), νόμισμα τῆς ἐποχῆς στὰ 'Επτάνησα, κοινῶς *κολονάτο*. 'Ονομάστηκε ἔτσι, γιατὶ

τὸ ἰσπανικὸ δίστηλο στὴ μιά του ὄψη εἶχε τὶς δύο στῆλες τοῦ Ἡρακλῆ, ποὺ συμβόλιζαν τὸ Γιβραλτάρ· τὸ ἔλεγαν ὅμως καὶ *τάλιρο*. Ἡ ἀξία του τότε ἦταν πέντε μὲ ἕξι δραχμές.

34. Εἶναι τὸ «Ἀνώτατον Συμβούλιον Δικαιοσύνης» (Supremo Consiglio di Giustizia), δηλ. τὸ ἀνώτατο δικαστήριο τοῦ Ἰονίου κράτους· εἶχε ἕδρα τὴν Κέρκυρα.

41. Ἐννοεῖ τὴν κυβέρνηση τοῦ Ἰονίου κράτους, ποὺ τὸ ἐπίσημό της ὄνομα ἦταν Γερουσία (Senato). Τὴν ὀνομάζει *Κεντρικὴν Κυβέρνησιν*, γιατὶ ὑπῆρχε καὶ τοπικὴ διοίκηση σὲ κάθε νησί.

45. Περιττεύει τὸ δεύτερο *νά*, ἀποτέλεσμα τῆς βιασύνης τοῦ συγγραφέα.

50. *τὰ ἄνω*· κανονικὰ ἔπρεπε νὰ πῇ *τὰ ἐξῆς* ἢ *τὰ κατωτέρω*· λέει ὅμως *τὰ ἄνω*, γιατὶ τοῦ τελείωσε ἡ σελίδα καὶ συνεχίζει ὄχι στὸ ἑπόμενο φύλλο, ἀλλὰ στὸ ἐπάνω μέρος τῆς ἴδιας σελίδας, πού τὸ εἶχε ἀφήσει κενὸ (βλ. τὴ φωτογραφία τοῦ φ. βν).

51. *Ranky*· ἄγνωστο πρόσωπο, προφανῶς Ἄγγλος.

52. *χωροφύλακα*· ἀναχρονισμὸς τοῦ Βεργωτῆ· ἡ Χωροφυλακὴ ἱδρύθηκε τὸ 1833.

51 - 54. Ἡ φράση γίνεται δυσνόητη ἀπὸ τὴν ἔλλειψη κομμάτων καὶ κυρίως ἀπὸ τὴ λέξη *Σόγια*, ποὺ δὲν ξέρουμε τὴ σημασία της· ὅταν αὐτὴν τὴν ἐξακριβώσουμε, μπορεῖ ν' ἀλλάξῃ καὶ ἡ στίξη. Τὴ λέξη *Σόγια* τὴ συνάντησα στὸ ἄρθρο τοῦ φίλου κ. Δημ. Σ. Λουκάτου *Ἡ λιτανεία ἀπὸ τὰ Σίσια στὸ Κάστρο* [τῆς Κεφαλονιᾶς], περ. «Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση», περίοδ. Β΄, τόμ. Ζ΄, τεῦχ. 5, καλοκαίρι 1954, σ. 66 - 81. Κατὰ τὸν κ. Λουκάτο ἡ λιτανεία αὐτὴ τῶν εἰκόνων ἀπὸ τὸ μοναστήρι Σίσια στὸ Κάστρο, τὴν παλιὰ πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ, καὶ ἀντίθετα, ποὺ ὁ κόσμος τὴ λέει *πρετσεσιὸ* (ἀπὸ τὸ ἰταλ. processione), «εἶναι ἕνα ἔθιμο παλιό, μὲ καταγωγὴ βενετσιάνικη. Λατρευτικὴ βάση του εἶναι ἡ γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ποὺ πέφτει στὶς 25 τ' Ἀπρίλη, μέσα στὶς μέρες τῆς Λαμπρῆς» (ὅ. π., σ. 71). Ὁ κ. Λουκάτος περιγράφοντας τὸ τέλος τοῦ πανηγυριοῦ (δηλ. τῆς λιτανείας) καὶ τὸ γυρισμὸ τῶν πανηγυριστῶν ἀπὸ τὸ μοναστήρι πρὸς τὰ χωριά τους γράφει τὰ ἑξῆς (σ. 80): «Παντοῦ οἱ πανηγυριστὲς ψάλλουν, τραγουδοῦν, χορεύουν ἢ *παραβγαίνουν στὸ τρέξιμο*». Καὶ σὲ ὑποσημείωση: «Τὸ τρέξιμο αὐτὸ γίνεται κυρίως μὲ γαϊδούρια, μὰ τὸ βρίσκουμε νὰ ἔχει ἐξελιχτεῖ καὶ σὲ πραγματικὲς ἱπποδρομίες, ποὺ τὶς ἔκαναν πιὸ πολὺ στὰ Δοριζάτα τῆς Πεσάδας. Τὶς κοῦρσες αὐτὲς τὶς ἔλεγαν *Σόγια* κι εἶχαν δώσει τ' ὄνομά τους καὶ στὴ γιορτή, ποὺ τὴν ἔλεγαν: *Τῆς Παναγίας τῆς Σόγιας*. Στὶς

ἱπποδρομίες ἔπαιρναν μέρος διάφοροι Λιβαθηνοί, ἰδιαίτερα πλούσιοι, ποὺ ἔτρεφαν ἄλογα. Παλιότερα τὶς ἔκαναν σὰ γύριζαν ἀπὸ τὰ Σίσια, ὕστερα τὶς ἔκαναν καὶ ἀνεξάρτητα. [. . .] Εἶναι ἄραγε ὑπόλειμμα παλιῶν ἱπποδρομιῶν, ποὺ ἔκαναν τ' ἀρχοντόπουλα τοῦ Νησιοῦ μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς λιτανείας, ἢ ἔθιμο λαϊκό, ἀπὸ κεῖνα ποὺ συναντοῦμε καὶ στὴν ἄλλη Ἑλλάδα τὶς μέρες τῆς Λαμπρῆς ; Καὶ τί θὰ πεῖ *Σόγια;*».

Ἔβαλα λοιπὸν τὰ κόμματα ὅπως φαίνονται στὸ κείμενο , ὕστερα καὶ ἀπὸ συζήτηση μὲ τὸν κ. Λουκάτο, μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι *Σόγια* σημαίνει κάτι σὰν ἱπποδρομία, ἔστω καὶ μὲ γαϊδούρια, ὁπότε ἡ φράση *τοῦ Ἁγίου Μάρκου* σημαίνει *τὴν ἡμέρα τοῦ Ἁγίου Μάρκου,* δηλ. στὶς 25 Ἀπριλίου 1831. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ Παναγὴς Α. Κεφαλᾶς ἔστειλε τὸ ἀνώνυμο γράμμα τὴν ἡμέρα ἐκείνη καὶ ὅτι τὰ τρία γεγονότα ποὺ ἀναφέρει ἔγιναν στὴν Κεφαλονιὰ τὴν ἴδια μέρα. Ἡ ἑρμηνεία ὅμως δὲ μὲ ἱκανοποιεῖ πλήρως, γιατὶ δημιουργεῖ δυσκολία ἡ φράση *τοῦ Ἁγίου Νικολάου*, ποὺ δὲν μπορῶ νὰ τὸν προσδιορίσω τοπικά. Ἐπαναλαμβάνω λοιπὸν τὸ ἐρώτημα τοῦ κ. Λουκάτου: τί θὰ πῆ *Σόγια;*

55. *Νικολιώσσα* λέγεται ἡ γυναίκα τοῦ Νικόλα· ἄγνωστο πρόσωπο καὶ ἴσως ὄχι μὲ τὸ ἐπώνυμο *Φωκᾶ* (ἀφοῦ τὸ χειρόγραφο εἶναι πολὺ δυσανάγνωστο). Πάντως ἐδῶ τὸ σχόλιο τοῦ Βεργωτῆ συμφωνεῖ μὲ τὴν πληροφορία τοῦ Π. Χιώτη, *Ἱστορία τοῦ Ἰονίου Κράτους*, τόμ. Β', ἐν Ζακύνθῳ 1877, ποὺ γράφει τὰ ἑξῆς (σ. 31): «Ἐνῷ δὲ ἐγένετο ἡ δίκη ἐν τῷ ὑπερτάτῳ συμβουλίῳ καὶ περιεμένετο ἡ καταδίκη, ὁ Παναγῆς Κεφαλᾶς Πλαρινὸς ὁ Ταμπακόνας, ὁ αὐτουργὸς τῆς σατύρας, ἰδὼν τὸν κίνδυνον τῶν ὑποδίκων, γράφει τῷ ἰδίῳ χαρακτῆρι τῆς σατύρας ἐπιστολὴν ἀνώνυμον. Βεβαιοῖ μεθ' ὅρκου ὅτι αὐτουργοὶ τῆς σατύρας δὲν εἶναι οἱ κατηγορούμενοι Λιβαδᾶς καὶ Βαλσαμάκης, ἀλλ' ὁ γράψας τὴν ἀνὰ χεῖρας ἐπιστολήν. Ἵνα δὲ βεβαιώσῃ τὸ δικαστήριον ὅτι ἡ ἐπιστολὴ εἶναι ἀληθῶς γεγραμμένη ἐκ Κεφαλληνίας γράφει, σήμερον ἀπεβίωσεν ἡ κυρία Α . . . ἐν Κεφαλληνίᾳ».

55 - 56. *ἀποβίωσις . . . θάνατος*· ὁ Βεργωτὴς διακρίνει τὸ θάνατο ἑνὸς ἡλικιωμένου ἀπὸ τὸ χαμὸ ἑνὸς παιδιοῦ.

Γ. Γ. 'Αλισανδράτος